

zmęczenie transformacją ustrojową, a w tym głoszeniem haseł o wartościach demokratycznych. Dmitrij Miedwiediew zdystansował się od wizji rozwoju rosyjskiej demokracji (s. 237). W programie modernizacji Rosji ogłoszonym przez elitę władzy centralnej w latach 2000–2008 ważne miejsce wyznaczono wzrostowi gospodarczemu, co też wyznaczało jej pozycję w stosunkach międzynarodowych.

W *Zakończeniu* wykładu wskazuje, się że re-integracja elity władzy centralnej dokonała się w Rosji w wyniku jej nomenklaturyzacji. Integralną część wykładu stanowią *aneksy*, które stanowią: *Kalendarium wydarzeń (2000–2008)* *Skład osobowy elity władzy centralnej*, *Biografie członków elity władzy centralnej*. Starannie zgromadzono i ukazano też materiały źródłowe oraz literaturę przedmiotu, odbijające rozpoznawane kwestie poznawcze (s. 311–353).

Prezentowana książka jest wartościowym studium rosjoznawczym, dostarcza bogatej wiedzy faktograficznej oraz eksplanacyjnej o przemianach ustrojowych, a w tym politycznych w Rosji w latach 2000–2008. Szczególna jej wartość poznawcza zawiera się w: 1. Ukazaniu obrazu współczesnej transformacji ustrojowej, dokonującej się w Rosji, 2. Przedstawieniu specyfiki kształtowania się i funkcjonowania rosyjskich elit władzy centralnej, 3. Wskazaniu podstawowych wartości rosyjskiej kultury politycznej, a w tym zwłaszcza prezentowanej przez ludzi władzy, 4. Systemowym określeniu zjawisk i procesów generujących rzeczywistość zdobywania, sprawowania i utrzymywania władzy w państwie, 5. Odniesieniu obrazu rosyjskich przemian ustrojowych, a w tym kształtowania się i funkcjonowania elit władzy centralnej do klasycznych ujęć teoretycznych, do wzorów i paradygmatów.

Studium to zasługuje na dużą uwagę rosjoznawców, analityków przemian ustrojowych, teoretyków i architektów współczesnego życia politycznego.

Andrzej Chodubski

Przemysław Jan Sieradzan, *Czerwonobrunatni. Sojusz radykalizmu lewicy i prawicy w Rosji współczesnej*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2010, ss. 427.

Jednym z charakterystycznych zjawisk współczesnego świata jest zacieranie się granic między zjawiskami kulturowymi, uznawanymi dotąd za przeciwstawne, m.in. między prawdą i kłamstwem, rzeczywistością a spektaklem, informacją a dezinformacją, osobowością a wykreowanym wizerunkiem, swoimi a obcymi, oraz między państwami, partiami politycznymi. Szczególną egemplifikację tej rzeczywistości stanowią przemiany kulturowe, a w tym w życiu partyjnym zachodzące w Rosji. Problem ten znalazł oblicze w prezentowanym studium, w którym uwagę skoncentrowano na analizie współczesnych radykalnych ugrupowań lewicowych i prawicowych.

Istotę problemu prezentuje się w 6 rozdziałach, zatytułowanych kolejno: I. Geneza sojuszu ekstremów w Rosji, II. Formowanie się opozycji antyliberalnej i kryzys konstytucyjny 1993 roku, III. Synkretyczny ekstremizm Partii Narodowo-Bolszewickiej, IV. Neoimperializm Aleksandra Dugina, V. Neoimperialny socjalizm tygodnika „Zawtra”, VI. Osmoza komunizmu i mocarstwowego patriotyzmu.

Wykład poprzedzają *Przedmowa* i *Wprowadzenie*, gdzie podkreśla się nośność problemu badawczego, jego specyfikę metodologiczną, problemu pozyskiwania materiałów źródłowych itp.

W *Przedmowie* wskazuje się, m.in. *Książka traktuje o drażliwej i delikatnej materii, dotyczącej działalności skrajnie radykalnych i przeciwstawnych ugrupowań politycznych, które łączy negatywny i nieprzejednany stosunek do zachodniego modelu państwa i społeczeństwa* (s. 12).

We *wprowadzeniu* podkreśla się, że wybór tematu *monografii został podyktowany przekonaniem autora o istotnej roli, jaką w myśli i praktyce politycznej Federacji Rosyjskiej odgrywa zjawisko konwergencji nurtów ideologicznych kojarzonych z lewicą i prawicą, powszechnie uważanych za biegunowo przeciwne i wrogie sobie nawzajem. Fenomen wykraczania poza tradycyjne podziały sceny politycznej,*

tak charakterystyczny dla epoki postmodernizmu, we współczesnej Rosji przybiera szczególnie wyraziste i jaskrawe postaci. Osmoza mocarstwowego patriotyzmu i komunizmu to zjawisko fascynujące i istotne, lecz jednocześnie nadzwyczaj słabo zbadane (s. 17).

Wskazuje się, że źródeł procesu konwergencji mocarstwowego patriotyzmu i komunizmu można doszukać się już w dziewiętnastowiecznej rosyjskiej myśli politycznej, jednak dojrzałą formę ów alians dotychczasowych antagonizmów przybrał po obu rewolucjach 1917 r. Rozkwit różnorodnych koncepcji syntezy radykalizmu lewicy i prawicy nastąpił po upadku ZSRR. Za szczytowy etap rozwoju tego sojuszu uznaje się początek lat 90. Powstały wówczas jednolity front antyliberalny współtworzonych przez rewolucyjnych socjalistów i reakcyjnych rojalistów wśród niezwykliwych publicystów zyskał miano „opozycji czerwono-brunatnej”. Idee sojuszu okazały się inspirujące zarówno dla przedstawicieli elity władzy, jak i dla działaczy opozycji parlamentarnej i mocarstwowej.

Główną tezę w rozprawie jest przekonanie, że nieadekwatne jest stosowanie w analizie rosyjskich doktryn i ruchów politycznych kategorii zachodnioeuropejskich „lewicowość” i „prawicowość”.

Wskazuje się, że rzeczywista linia podziału rosyjskiej sceny politycznej przebiega między zwolennikami i przeciwnikami implementacji zachodniego modelu rozwoju.

Od trzech stuleci życie intelektualne Rosji koncentruje się wokół sporu między orędownikami dwóch biegunów przeciwnych koncepcji kulturowo-cywilizacyjnych. Zwolenników pierwszego przyjęło się określać mianem *zapadników* lub *okcydentalistów*. Przedstawiciele drugiej koncepcji określa się *antyokcydentalistami*, głoszą oni, że Rosja jest państwem o indywidualnej i unikalnej specyfice.

Odnosząc się do kategorii „lewicowość” i „prawicowość” przypomina się, że po raz pierwszy zastosowano je do opisu zjawisk politycznych w 1789 r. we Francji, co wiązało się z zajęciem przez określonych opcji ideowych ław parlamentarnych w Zgromadzeniu Konstytucyjnym (s. 28). Zgodnie z tradycją „prawicę” postrzegano jako rzeczywistość pozytywną, zaś z lewicą zjawiska negatywne kulturowo. Z upływem lat

nałożyła się na nie sfera ekonomiczna i identyfikacja „prawicy” – z zamożnością, lewicy niską koncentracją na sprawach materialnych. Kolejne przewartościowanie pojęć pojawiło się w wymiarze ideologicznym, a w tym „prawica” utożsamiana została z zachowawczością, „lewica” – z postępem, otwartością na przemiany polityczne.

Charakteryzując genezę sojuszu ekstremów wyodrębniono w wykładzie zagadnienia: 1. Narodowe korzenie radzieckiego komunizmu, 2. Nurty narodowo-komunistyczne w KPZR, 3. Synkretizm ideologiczny wśród opozycji i koniunktury w ZSRR, 4. Powstanie Państwowego Komitetu Stanu Wyjątkowego, 5. Zamach stanu w sierpniu 1991 roku i jego konsekwencje. Wskazuje się tu, że treścią syntezy radykalnej lewicowości i prawicowości jest połączenie postulatów sprawiedliwości narodowej i społecznej. Wśród prekursorów tych postulatów byli przedstawiciele ruchu słowianofilijskiego.

Uznawali oni Rosję za odrębną od Zachodu przestrzeń kulturowo-cywilizacyjną o indywidualnej unikalnej specyfice; wskazywali na rosyjską autonomię aksjologiczną. Krytycznie postrzegali rozwój cywilizacji zachodniej, w którym wskazywali na konglomeraty zatimizowanych, egoistycznych jednostek, kierujących się nieopohamowaną żądzą zysku.

Objasniając istotę „bolszewizmu” postrzega się go jako czysto rosyjską, narodową wersję komunizmu i socjalizmu przeciwstawną ortodoksyjnemu marksizmowi i konformisty czynnym nurtom socjaldemokratycznym (s. 42).

Odnosząc się do tendencji nacjonalistycznych wskazuje się w wykładzie, że ich rozkwit nastąpił w okresie *pierestrojki*, zainicjowanej przez sekretarza generalnego Michaiła Gorbaczowa na XXVII zjeździe partii w lutym 1986 r. W ramach parlamentu narodowi komuniści założyli grupę „Sojusz”, z którą związało się 500 deputowanych. Jej celem było zjednoczenie na wspólnej platformie jak największej liczby nacjonalistów i komunistów. Grupa przedstawiła też program reform gospodarczych, opowiadała się za zachowaniem prymatu państwa w gospodarce przy jednoczesnym włączeniu zdobyczy cywilizacyjnych współczesnego świata (s. 59). W życiu politycznym zaznaczył swą obecność *Narodowo-Patriotyczny Front* „Pamięć”. Or-

ganizacja w recepcji międzynarodowej postrzegana była jako szowinistyczna i ksenofobiczna. Wśród jej pierwszych aktywistów dominowali literaci, artyści-plastycy, filmowcy i kompozytorzy, głównie członkowie KPZR. Organizacja mając charakter opozycyjny krytykowała politykę państwa, przede wszystkim dotyczącą kwestii narodowościowych, religijnych i kulturalnych. W propagandzie politycznej krytykowano rozpad rodziny, kryzys autorytetów, wzrost przestępczości, szerzący się alkoholizm. Winą za ów stan rzeczy obciążano kosmopolitów, Żydów oraz młodzież fascynującą się kulturą Zachodu. W organizacji ścierały się różne przekonania polityczne (od narodowego komunizmu po rojalistyczno-prawosławny fundamentalizm, co prowadziło do rozłamów oraz tworzenia się organizacji nacjonalistycznych. Organizacja rozpowszechniała przekonanie, że upadek ZSRR jest koniecznością dziejową (s. 72). 17 marca 1991 r. odbyło się referendum, podczas którego społeczeństwo miało odpowiedzieć na pytanie: czy utrzymywanie Związku Radzieckiego jest niezbędne? Intelktualiści i uczestnicy życia publicznego przekonywali, że *Związek Radziecki: jest domem i ostoją, zbudowanym ogromnym wysiłkiem wszystkich ludów i narodów, uchronił przed niewolnictwem i hańbą w mrocznej agresji!* (s. 77).

W 1991 r. nastąpiła duża polaryzacja radzieckiej sceny politycznej. W nocy z 18 na 19 sierpnia 1991 r. został odsunięty od władzy Michaił Gorbaczow. Państwowy Komitet Stanu Wyjątkowego ogłosił, że nie jest on zdolny do dalszego sprawowania władzy. 21 sierpnia 1991 r. powrócił jednak do władzy.

Wielkimi przegranymi w zamachu stanu okazali się liderzy nurtu narodowo-komunistycznego, zostali pociągnięci do odpowiedzialności karnej. Zamach stanu spowodował głęboką dezintegrację państwa.

Prezentując w wykładzie problem kształtowania się opozycji antyliberalnej po 1991 r. wyodrębniło zagadnienia: 1. Opozycja antyliberalna po upadku „puczu sierpniowego”, 2. Kształtowanie się frontu zjednoczonej opozycji antyliberalnej, 3. Przesłanki kryzysu konstytucyjnego 1993 roku, 4. Udział opozycji antysystemowej w obronie Białego Domu, 5. Upadek „powstania październikowego”.

Zauważa się tu, że wydarzenia sierpniowe 1991r. otworzyły nowy rozdział w dziejach rosyjskiego sojuszu politycznego nacjonalistów i komunistów. Po upadku sierpniowego zamachu stanu światopogląd stanowiący syntezę idei antykapitalistycznych i mocarstwowych stał się najistotniejszym nurtem ideologicznym opozycyjnym wobec liberalnych założeń nowych władz. Wizja odbudowy mocarstwowej pozycji Rosji w granicach ZSRR stopniowo zyskiwała coraz szerszą popularność wśród obywateli niechętnie nastawionej do liberalizmu i Zachodu (s. 95).

W strategii opozycji lewicowo-patriotycznej ujawniały się dwie opcje działalności. Pierwsza polegała na mobilizowaniu antyliberalnie nastawionej części ludności do działań w konkretnych sprawach, jak np. przeciwstawianie się próbom zamknięcia Muzeum i Mauzoleum Lenina w Moskwie czy też starania o anulowanie prezydenckiego dekretu o rozwiązaniu KPZR. Druga opcja polegała na zakładaniu małych organizacji politycznych, m.in. w przestrzeniach lokalnych, które występowały w obronie interesów określonych społeczności.

W analizie poznawczej wskazuje się, że za symboliczny początek trwałego sojuszu politycznego komunistów i nacjonalistów w Rosji uznaje się demonstrację z 23 lutego 1992 r. (s. 101). Stawiając pytania: czy z teoretycznego punktu widzenia jest możliwy sojusz, odpowiada się, że nie, jako że komuniści wyznają inter-nacjonalizm; patrioci odrzucają go.

Wskazuje się też, że synteza radykalizmu lewicy i prawicy uwolniła ogromny potencjał antyrządowego buntu społeczeństwa rosyjskiego (s. 113). W 1993 r. doszło do kryzysu konstytucyjnego. W sytuacji narastającego głębokiego kryzysu wyraził gotowość mediacji patriarchy Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Aleksy II. We wrześniu 1993 r. zwrócił się do sil politycznych z apelem: *Rosja stoi na skraju przepaści, albo zatrzyma swój upadek, albo też grozi jej rozpad, za który przeklną nas przyszłe pokolenia. Konfrontacja wokół Domu Rad w każdej chwili może rozsądzić kruchy pokój. Ze łzami w oczach błagam was: nie dopuszczajcie do rozlewu krwi, nie próbujcie rozwiązywać problemów politycznych przy pomocy siły. Nie ulegajcie prowokacjom. Aktualna niespokojna sytuacja sprzyja*

ekstremistom, elementom przestępczym i po prostu chorym ludziom (s. 135).

W październiku 1993 r. doszło do konfrontacji między radykalistami siłami politycznymi zwolennikami przemian demokratycznych i siłami autorytarnymi. Konfrontacja ta stała się swoistym mitem. Było to jedyne z wydarzeń w najnowszej historii Rosji, gdy doszło do walk zbrojnych między prozachodnimi liberałami i antyokcydentalistami, „mocarstwowymi patriotami” (s. 146).

Charakteryzując syntetyczny ekstremizm ujawniający się w życiu partyjnym wyodrębniono w wykładzie zagadnienia: 1. Źródła ideowe i renesans narodowego bolszewizmu, 2. Eduard Limonow – enfant terrible emigracji rosyjskiej, 3. Pierwsze lata działalności Partii Narodowo-Bolszewickiej, 4. Doktryna i program Partii Narodowo-Bolszewickiej, 5. Organizacja i działalność Partii Narodowo-Bolszewickiej. Wskazuje się, tu że termin „narodowy bolszewizm” może być różnie objaśniany. M.in. pojmuje się go jako narodowy charakter rewolucji październikowej ukryty za fasadą internacjonalistycznych haseł, nurt polityczny popularny w Europie na przełomie lat 20 i 30. XX w., uniwersalna metoda, ponadideologiczny projekt. wzorzec, według którego można dokonać połączenia różnych, pozornie sprzecznych nurtów ideologicznych (s. 152–153).

Przypomina się też opinie wyrażane przez intelektualistów o „narodowym” bolszewizmie, którzy wskazują, że u jego źródeł leżała synteza dwóch równoległych koncepcji, dwóch idei, które wywołują polityczny strach. Spośród współczesnych polityków odwołujących się do koncepcji narodowego bolszewizmu jest Eduard Wieniaminowicz Limonow (ur. 22 lutego 1943 r.) – pisarz, autor wierszy i książek przetłumaczonych na kilkadziesiąt języków, radykalny publicysta, ekstremistyczny działacz polityczny. Wśród wielu jego cech osobowościowych zauważa się *nadzwyczaj wysokie, ocierające się o megalomanię poczucie własnej wartości*. W Związku Radzieckim był on związany z kręgami dysydenckimi, na emigracji – był obrońcą ZSRR, bezlitosnym krytykiem kapitalizmu. W 1993 r. powrócił z emigracji do Rosji. Nawiązał wtedy kontakt jako legenda „nowej lewicy” z Aleksandrem Gielewiczem Duginem –

gwiazdą „nowej prawicy”. Owocem ich współpracy stało się założenie Partii Narodowo-Bolszewickiej. Wskazując, *czym jest narodowy bolszewizm?* pisali *Jest on symezem najradykalniejszych form sprzeciwu społecznego z najradykalniejszymi formami sprzeciwu narodowego* (s. 177). W 1994 r. liderzy ci stanęli przed koniecznością znalezienia nowych sojuszników, którzy byliby gotowi wziąć udział w dziele: *jednoczenia radykalnej opozycji. W programie twierdzi o odwróceniu się plecami do USA i wywarzą do Azji*.

Opowiadali się za koniecznością *rozprawienia się z rządzącą w państwie oligarchią i biurokracją, za likwidacją świata przestępczego, metodami wojskowymi*.

Partia opowiedziała się za rozliczeniem przestępców przeciwko państwu, popełnionych po rozpoczęciu „pierestrojki” oraz konfiskatą przez państwo prywatnych majątków pochodzących z prywatyzacji. Postulowała sformułowanie odziedziałego specjalnego, mającego za zadanie odzyskanie rosyjskiego majątku wywiezionego za granicę (s. 183). Wykazuje się w wykładzie, że narodowy socjalizm to ideologia nieustannej walki, oporu i sprzeciwu, wojny totalnej wypowiedzianej systemowi, niezależnie od tego, jaki miałby on charakter.

Prezentując neo eurazjatyzm według wizji Aleksandra Dugina przedstawiono w wykładzie kwestie: 1. Biografia i twórczość Aleksandra Dugina, 2. Renesans eurazjatyizmu, 3. Neo eurazjatyści między tradycją i postmodernizmem, 4. Od „radykalnego Anty-Centrum” do Czwartej Teorii Politycznej, 5. „Nowi opricznicy” – metapolityka i akcja bezpośrednia. Wskazuje się tu na życie i działalność Aleksandra Dugina (ur. 7 stycznia 1962 r.), twórcy doktryny neo eurazjatyizmu i współczesnej rosyjskiej szkoły geopolityki oraz zarazem kontrowersyjnego i wpływowego intelektualistę, syna generała pułkownika wywiadu. W twórczości myśliciela dużo miejsca zajmują problemy przemian cywilizacyjnych, a w tym myśli społeczno-filozoficznej-euroazjatyizmu, który postrzega jako ideę żywą, dynamicznie rozwijającą się i podlegającą nieustannej ewolucji (s. 249). Z dystansem odnosi się do kategorii „lewicowość”, i „prawicowość” dostrzegając w nich anachro-

niczność, nieprzystosowanie do współczesnych przemian zachodzących w Rosji.

Ilustrację kształtowania się neoimperialnego socjalizmu, przybliża się w wykładzie, posługując się łamami tygodnika *Zawtra*. W analizie poznawczej wyodrębniono zagadnienia: 1. Kształtowanie się frontu antyliberalnego, 2. Publicystyka Aleksandra Prochanowa, 3. Antyliberalny sojusz ekstremów w twórczości literackiej Aleksandra Prochanowa, 4. Idea „Piątego Imperium”, 5. Analityka polityczna Siergieja Kurginiana. Wskazuje się tu, że tygodnik „Zawtra” mimo że jest trudno dostępny w sieci tradycyjnego kolportażu, pozostaje jednym z najbardziej poczytnych i opiniotwórczych czasopism w kraju; jest pismem opozycji imperialnej, zamieszczają na jego łamach swe myśli czołowi przywódcy i intelektualści organizacji sprzeciwiających się rosyjskim liberalno-kapitalistycznym reformom zarówno komuniści, jak i „mocarstwowi patrioci”. Tygodnik cieszy się statusem niezależnej szanowanej instytucji (s. 275).

W dziejach Rosji, według redaktora naczelnego „Zawtra” były triumfy i upokorzenia. W procesie dziejowym wyróżnia się cztery charakterystyczne hipostazy, tj. 1. Ruś Kijowska – czas świetności za panowania Włodzimierza Wielkiego i Jarosława Mądrego, 2. Księstwo Moskiewskie – panowanie Iwana IV Groźnego, jednoczyciela ziem ruskich, 3. Imperium Rosyjskie dynastii Romanów, a w tym rządy Piotra I, 4. ZSRR. Wskazuje się tu, że w latach 90. nadszedł czas na kolejną hipostazę (s. 306). Jej budowa nie może dokonać się bez modernizacji gospodarki.

Refleksyjny ogląd łączenia się komunizmu i „mocarstwowego patriotyzmu” zaprezentowano w wykładzie podnosząc kwestie: 1. Idee patriotyczne i mocarstwowe wśród rosyjskich komunistów, 2. Idee socjalistyczne i proradzieckie wśród konserwatywnych patriotów, 3. Blok – „Rodina” – koalicja sił lewicowo-patriotycznych, 4. Mocarstwowość i socjalizm w myśli i publicystyce politycznej Siergieja Kara-Murzy, 5. Futurystyczny nacjonalizm Maksima Kałasznikowa. Zauważa się tu, że większość rosyjskich organizacji radykalnej lewicy obok tradycyjnych postulatów antykapitalistycznych mniej lub bardziej otwarcie głosi hasła patriotyczne i mocarstwowe (s. 327). Charaktery-

stycznym elementem doktryn mocarstwowych komunistów jest apologia państwa i uwielbienie dla kultury rosyjskiej.

W futurologicznym oglądzie życia politycznego w Rosji wskazuje się, że *potęga naukowo-przemysłowa to zaledwie połowa sukcesu. Mocarstwo powinno przede wszystkim wychowywać i szkolić rzeczywistą elitę (...). Wychowywać ludzi, dla których honor i męstwo są najcenniejszymi wartościami. Elitą mogą stać się tylko tacy ludzie, którzy nie boją się trudności i niebezpieczeństw* (s. 381).

W *Zakończeniu* potwierdza się tezę, że linia podziału rosyjskiej sceny politycznej nie przebiega między wyznawcami wartości „lewicowych” i „prawicowych” lecz między zwolennikami implementacji w Rosji zachodniego modelu społeczno-ekonomicznego i stronnikami przekonania o odrębności cywilizacji rosyjskiej, która powinna rozwijać się zgodnie z własnymi unikalnymi wartościami.

Oryginalność prezentowanej książki i jej szczególne wartości zawierają się przede wszystkim w: 1. Zaprezentowaniu współczesnych przemian kulturowo-cywilizacyjnych zachodzących w Rosji, 2. Wskazaniu zacierania się granic między podmiotami życia kulturowego, a w tym politycznego, partyjnego oraz ich działalnością, 3. Dostarczeniu bogatej wiedzy faktograficznej o rzeczywistości stającej się, pozostającej niezrządkiem w sferze tajności życia politycznego, 4. Przeprowadzeniu analizy komparatystycznej w rozwoju życia partyjnego, zwłaszcza w horyzoncie czasowym, 5. Określeniu stanu „lewicowości” i „prawicowości” w życiu kulturowym Rosji oraz wskazaniu perspektywy ich rozwoju, przy odwołaniu się do myśli prezentowanej przez współczesnych kreatorów życia politycznego.

Książka zasługuje na dużą uwagę rojownawców oraz szerokiego kręgu czytelników interesujących się współczesnymi przemianami kulturowo-cywilizacyjnymi, a w tym życiem politycznym.

Andrzej Chodubski